Den omtvistade tungan

En mer komplicerad härledning än man skulle tro.

Av *Björn Fjæstad & Jenny Björkman*

19 september 2010: ännu ett vågmästarparti i riksdagen! Men *vågmästare* – vad betyder det egentligen? Den som inte är bekant med ordet associerar kanske till en solbränd surfare i Australien eller Kalifornien som skickligt navigerar på havets brytande jättevågor. För att komplicera det hela finns ett parallellt uttryck – *tungan på vågen* – som inte heller är särskilt genomskinligt. En tunga vet alla vad det är, men vad gör en sådan på en våg? (Att ett flertal stora dagstidningar – bland dem Norrbottens-Kuriren, Smålandsposten och Upsala Nya Tidning – vid valet 2010 skrev att Sverigedemokraterna kan bli *vägmästare* får nog tillskrivas Tryckfelsnisse, men den formuleringen ger faktiskt också möjlighet till intressanta politiska och statsvetenskapliga uttolkningar.[1])

Svenska Akademiens ordlista, SAOL, är normalt inte frikostig med orddefinitioner men har kostat på sig en för *vågmästare*: ”person el. parti vars röster blir utslagsgivande i en omröstning”.[2] Detta är en mycket inkluderande definition eftersom inget sägs om en mittposition mellan två block i ett politiskt kontinuum och inte heller något om att omröstningen måste avse endast två alternativ, ja eller nej. Beroende på antal valmöjligheter i det aktuella fallet och det sätt på vilket omröstningen genomförs kan egentligen vilken person eller vilket parti som helst bli vågmästare enligt denna kortfattade definition.

utdrag ur *Tungan på vågen* (Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2012/2013; Makadam förlag) © Björn Fjæstad & Jenny Björkman
Kontakt: info@makadambok.se

Går vi till Nationalencyklopedin (NE) finns, förvånansvärt nog, inte *vågmästare* som uppslagsord i encyklopedidelen men väl i ordboken, och där lär vi oss genast något om ordets ursprungliga betydelse, nämligen en ”person som förestod en allmän våg och svarade för vägningens riktighet”, belagt från år 1538.[3] Wikipedia instämmer och meddelar dessutom att befattningen i Stockholm kallades *övervägare*, vilket man ju kan hoppas att dagens politiska vågmästare också är, om än i mer abstrakt mening.[4]

NE:s ordbok fortsätter givetvis med den moderna meningen av ordet och anger den som ”person (eller parti) vars röst(er) blir utslagsgivande i en omröstning med för övrigt lika röstetal”. Även andra språkvetare har i sina definitioner förutsatt att det krävs ”ett politiskt jämviktsläge” för att man ska kunna tala om vågmästarparti.[5] Rimligen kan dock detta inte behövas. I dagens riksdag har alliansparterna 173 mandat och det (visserligen upplösta) rödgröna blocket 156. Sverigedemokraterna kan – även sedan en av deras ledamöter blivit politisk vilde – fälla regeringens förslag om de röstar med de rödgröna (då blir utfallet 175–173 även utan vilden), och SD anses nog av de flesta ha en åtminstone latent vågmästarposition i riksdagen utan att 173 mandat är lika många som 156. Det räcker alltså med att ingendera sidan har egen majoritet. Att sedan en politisk kommentator som Per T. Ohlsson ansett det vara ”oklokt och olämpligt” att tillmäta SD en vågmästarroll eftersom det ”skapas en aura av makt och respektabilitet kring partiet” är en annan sak än det språkliga.[6] Kanske skulle det gå att hävda att ett parti i den potentiella vågmästarposition som SD befinner sig i blir *faktiska* vågmästare endast om de andra partierna går med på att förhandla med det.

En skribent som uppmärksammat att det inte krävs jämviktsläge utan bara dödläge, och som även hanterar det som av utrymmesskäl saknas i SAOL:s definition, är den gamle gode språkmannen Bertil Molde (död 1995). Han definierar *vågmästare* som ”en person som genom sin politiska ställning mellan

utdrag ur *Tungan på vågen* (Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2012/2013; Makadam förlag) © Björn Fjæstad & Jenny Björkman
Kontakt: info@makadambok.se

två någorlunda jämnstarka politiska grupper eller block vid omröstningar o.dyl. kan säkra endera sidans vinst, som alltså kan få den politiska vågskålen att tippa över åt endera hållet".[7]

Det råder sålunda rimlig enighet om vad människor i dag avser med *vågmästare*, men flera skribenter påpekar också att detta är en ganska sen tolkning – från 1940-talet enligt Språkrådet. Går vi tillbaka till åren omkring 1930 betydde ordet alltså något annat. Den som då personifierade begreppet *vågmästare* var Carl Gustaf Ekman, partiledare för Frisinnade folkpartiet och statsminister i två omgångar om vardera drygt två år. För att stärka de frisinnades inflytande samarbetade han, påtagligt framgångsrikt, omväxlande åt höger och åt vänster både i opposition och som regeringschef.

Vad det däremot inte råder enighet om är den historiska bakgrunden till uttrycket *tungan på vågen*, även om alla förefaller ense om vad formuleringen betyder i dag: den eller det som fäller avgörandet i en fråga. Språkprofessorn Lars-Gunnar Andersson sade i P1-programmet *Godmorgon, världen!* strax efter valet i september 2010 att *tungan* här syftar på "tyngd, vikt eller börda"; på en balansvåg kan man lägga på en vikt, en tunga, och få balansen att ändras.[8]

Om denna härledning skriver Bertil Molde att det "inte alls [är] fråga om någon 'tyngd' som trycker ner en vågskål. [...] Denna feltolkning är mycket vanlig".[9] I detta instämmer Språkrådet, som skriver: "Det är alltså inte fråga om ordet *tunga* i betydelsen 'tyngd', som det står i Svenska Akademiens ordbok."[10]

Men nu börjar det bli komplicerat. Man kan nämligen hitta två olika etymologier i Svenska Akademiens ordbok (SAOB). På det ena stället finner vi följande under uppslagsordet *tunga*: "vikt(lod) i vågskål, särsk. (fullt br.) i det bildl. uttr. *tungan på vågen* (förr äv. *tungan på ngts vågskål*), om ngn l. ngt som blir utslagsgivande l. avgörande (i en viss fråga l. visst sammanhang)", där ordet *tunga* ju uppenbarligen syftar på en vikt som man lägger i ena skålen på en balansvåg för att justera dess balans. Denna användning av ordet *tunga* är belagd från år 1536.[11]

utdrag ur *Tungan på vågen* (Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2012/2013; Makadam förlag) © Björn Fjæstad & Jenny Björkman
Kontakt: info@makadambok.se

På ett annat ställe under *tunga* i SAOB hittar vi den härledning som både Bertil Molde och Språkrådet anser vara den riktiga: ”på balansvåg: vinkelrät mot vågbalkens längdriktning anbragt visare vilken i lodrätt läge indikerar jämvikt; äv. i mer l. mindre bildl. anv. (jfr uttr. *tungan på vågen*)”.[12] Denna användning av ordet *tunga* är belagd från år 1538, nästan samtidigt som den andra betydelsen. Ordboksredaktionen är alltså medveten om att *tungan på vågen* har två möjliga härledningar som kan verka ungefär lika sannolika. Men beskrivningen av betydelsen måste läggas på ett ställe, och eftersom SAOB-redaktionen noterade att det funnits ett uttryck som lyder *tungan på ngts vågskål*, lades definitionen under *tunga* i betydelsen vikt (det är den sats som inleds ”om ngn l. ngt som blir utslagsgivande…”).

Språkrådet, som sålunda satsat på motsatt häst, förtydligar betydelsen på modern svenska och anger bakgrunden till sitt val: ”I politiska sammanhang talas också om *tungan på vågen*. Det går tillbaka på den visare som ser ut som en tunga, som gamla vågar hade. Den visade åt vilket håll det vägde över. En politiker eller ett parti, som ger utslag i en omröstning, kan beskrivas som tungan på vågen. Uttrycket har vi tagit in från motsvarande ord i tyskan. Det finns också motsvarande uttryck i franskan.”[13]

Bertil Molde, som alltså tillhör visarpartiet, påpekar uttryckligen att man lätt hamnar ”i den förvirring som skapas av de båda orden *tunga*”.[14]

I den här boken använder författarna – med något eller några undantag – begreppen *vågmästare* och *tungan på vågen* tämligen synonymt, precis som den klassiska Östergrens ordbok.[15] Det torde också stämma med dagens språkuppfattning bland allmänhet, statsvetare och politiker. Bertil Molde vidgår att uttrycken oftast används liktydigt, och fortsätter: ”Men detta innebär naturligtvis inte att själva orden *vågmästare* och *tunga* (*på vågen*) är liktydiga. Däremot kan man säga att tungan visar hur vågmästaren har fördelat vikterna. Vågmästaren arbetar aktivt, men tungan visar bara passivt vad som händer.”[16]

utdrag ur *Tungan på vågen* (Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2012/2013; Makadam förlag) © Björn Fjæstad & Jenny Björkman
Kontakt: info@makadambok.se

Om det finns någon tendens vad gäller bruket av dessa två begrepp när dagens samhällsforskare avser aktiva politiska partier i den politiska mitten, förefaller det vara att minska användningen av *vågmästare* och hellre tala om *tungan på vågen*. Men i den mån dagens tungan på vågen-partier kan förhandla än till höger, än till vänster, och därmed vinna gehör för sina förslag är de faktiskt mer av vågmästare i Carl Gustaf Ekmans mening än passiva indikatorer på hur något har utfallit. Så tendensen ”borde” kanske vara den omvända?

Noter

1. *Upsala Nya Tidning*, 19/9 2010 <www.unt.se/inc/print/sd-allra-basta-scenariot-1047761-default.aspx>, *Norrbottens-Kuriren*, 19/9 2010 <www.kuriren.nu/nyheter/?articleid=5543275>, *Smålandsposten*, 20/9 2010 <www.smp.se/nyheter/uppvidinge/fortsatt-borgerligt-styre-i-uppvidinge(2113186).gm>.
2. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (2006), 13:e upplagan. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, s. 1085.
3. *Nationalencyklopedins ordbok* <www.ne.se/sve/vågmästare?type=THES>.
4. *Wikipedia* <sv.wikipedia.org/wiki/Vågmästare>.
5. Bo Bergman (2007). *Ordens ursprung. Etymologisk ordbok över 2 200 ord och uttryck*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
6. Per T. Ohlsson (2010). ”Inga vågmästare”, *Sydsvenskan*, 3/10.
7. Bertil Molde (1997). *Mera svenska i dag*. Stockholm: Rabén Prisma, s. 185–186.
8. Lars-Gunnar Andersson i *God morgon, världen!* 26/9 2010 <sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=438&artikel=4042978#>.
9. Molde 1997, s. 186.
10. Språkrådet (2010). ”Vågmästare och tungan på vågen”, 31/10 <www.språkrådet/8601>.
11. *Svenska Akademiens ordbok* <g3.spraakdata.gu.se/saob/show.phtml?filenr=2/63/157.html>.
12. *Svenska Akademiens ordbok* <g3.spraakdata.gu.se/saob/show.phtml?filenr=2/63/156.html>.
13. Språkrådet 2010.
14. Molde 1997, s. 187.
15. Olof Östergren (1981). *Nusvensk ordbok*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
16. Molde 1997, s. 187.

(Samtliga internetkällor hämtade 22/5 2012.)

utdrag ur *Tungan på vågen* (Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2012/2013; Makadam förlag) © Björn Fjæstad & Jenny Björkman
Kontakt: info@makadambok.se